

СМЕТАНІНА Н. В.,

кандидат юридичних наук,
асистент кафедри кримінології та
кримінально-виконавчого права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

ГРАБ Т. В.,

магістрант факультету адвокатури
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 343.814:376(477)

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-2-31>

ДО ПИТАННЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЗАСУДЖЕНИХ НА ОСВІТУ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано проблематику питання права на освіту засуджених до позбавлення волі та досліджено навчання засуджених як основний засіб їх ресоціалізації та виправлення.

Ключові слова: професійно-технічне навчання, ресоціалізація, пенітенціарна педагогіка.

В статье проанализировано проблематику вопроса права на образование осужденных к лишению свободы и исследовано образование осужденных как основное средство их ресоциализации и исправления.

Ключевые слова: профессионально-техническое обучение, ресоциализация, пенитенциарная педагогика.

The article analyzes the issues of the right to education of people sentenced to deprivation of liberty and examined the education of convicts as the main means of their re-socialization and correction.

Key words: vocational educating, resocialization, penitentiary pedagogy.

Вступ. Криміногенна ситуація в Україні залишається складною, і питання посилення боротьби зі злочинністю та її превентивний характер мають бути у центрі уваги правоохоронних органів [1, с. 73]. Здобуття освіти засудженими є одним із важливих факторів зниження криміногенності в суспільстві, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення. Досвід зарубіжних країн доводить, що держава відіграє велику роль у забезпеченні реалізації права на освіту засуджених до позбавлення волі, а саме дає можливість навчатися як заочно, так і стаціонарно.

Проблема виконання кримінальних покарань, за всієї її різноманітності та складності, – це проблема соціально-педагогічна, адже ресоціалізація засуджених виступає важливою соціальною метою. Кримінально-виконавчий кодекс України зараховує навчання засуджених до основних засобів їх ресоціалізації та виправлення.

Постановка завдання. Метою статті є здійснення аналізу правової природи освіти засуджених як одного із засобів досягнення мети кримінально-виконавчої політики.

Результати дослідження. Дослідження свідчать, що найчастіше злочини вчиняють особи з низьким освітнім рівнем, тому що освіта – основа інструментального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку держави і суспільства. Саме освіта формує світогляд громадян, їхні ціннісні орієнтири, розуміння та сприйняття суспільних норм поведінки, культурних цінностей і традицій.

Одним із перших, хто підкреслив позитивну дію освіти на виправлення освіти, був С. Познишев. Ще в 20-х рр. минулого століття він писав: «Освіта в пенітенціарній установі повинна мати місце, оскільки вона необхідна, щоб знищити ту розумову п'їтму, в якій порок і злочин приховують своє глибоке коріння. Освіта, що дається у школі, в місцях позбавлення волі, повинна, наскільки можливо, охоплювати світ етичних понять і життєвих ідеалів» [2].

Отриманню освіти засудженими в КВК присвячено ст. 125 «Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених до позбавлення волі» та ст. 126 «Організація загальноосвітнього і професійно-технічного навчання засуджених до позбавлення волі». Загалом вказані статті не регулюють процес отримання освіти засудженими, а є бланкетними та відсилають до Законів України «Про освіту» і «Про загальну середню освіту», «Про професійно-технічну освіту». У колоніях забезпечується безоплатність і доступність здобуття повної загальної середньої освіти, також засуджені мають можливість пройти професійно-технічне навчання на виробництві з метою отримання робітничої професії.

Адміністрація установи виконання покарань створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час для тих засуджених, котрі займаються самоосвітою. Загальноосвітнє і професійно-технічне навчання засуджених заохочується і враховується під час визначення ступеня їхнього виправлення. Педагогічні працівники можуть надавати допомогу адміністрації установи в соціально-виховній роботі із засудженими.

Зважаючи на високі вимоги до професійної підготовки працівників будь-яких спеціальностей, сьогодні зростає важливість вищої освіти як можливості гідного рівня працевлаштування та самореалізації. Можна сказати, що в Україні такий напрям ресоціалізації тільки розпочав свою роботу і потребує розробки як науково-методичного, так і законодавчого аспектів.

Загальноосвітнє навчання організується у спеціально створюваних при установах виконання покарань загальноосвітніх школах трьох ступенів і консультативних пунктах, забезпечених відповідним обладнанням, штатом вчителів, який очолюється директором. Контроль за відвідуванням школи засудженими та їх успішністю здійснюється начальником відділення соціально-психологічної служби або відповідним вихователем.

Успішне складання ЗНО надає засудженим та ув'язненим можливість стати абітурієнтами та студентами вишів і, відповідно, здобути вищу освіту, перебуваючи в місцях позбавлення волі.

Питання освіти та виховання в установах пенітенціарної системи вивчається сучасною педагогічною наукою – пенітенціарною педагогікою.

Можливість довічно ув'язнених здобувати вищу освіту багато у чому залежить від керівництва установи, в якій вони утримуються. Про це свідчить приклад Житомирської установи виконання покарань (УВП) № 8. Тут двоє довічно ув'язнених склали іспити на отримання диплома бакалавра у Житомирському інституті Міжрегіональної Академії управління персоналом (МАУП) за спеціальністю «Управління персоналом і економіка праці».

Ув'язнені навчалися чотири роки за заочною формою. Раз на квартал до них приходили викладачі, щоб проконсультувати і дати завдання, а також забирали виконану домашню роботу й передавали її в університет (або це робила адміністрація колонії). Навчання оплачували родичі ув'язнених.

Засуджені можуть отримати вищу освіту, навчаючись за дистанційною формою навчання згідно з Положенням про дистанційне навчання, затвердженим наказом Міністерства освіти і науки України 25 квітня 2013 р. зареєстрованого у Міністерстві юстиції України 30 квітня 2013 р. № 703/23235.

Дистанційне навчання – це індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, що відбувається переважно за опосередкованої

взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі. Основною формою організації навчального процесу за дистанційною формою є самостійна робота.

Адміністрація установ виконання покарань всебічно сприяє загальноосвітньому, професійно-технічному та дистанційному навчанню засуджених, у разі потреби надає їм допомогу в отриманні консультацій, придбанні підручників і посібників.

Також питання освіти гарантується ст. 2 Першого протоколу до Європейської конвенції про захист прав та основоположних свобод. Зокрема, цією статтею гарантується і право на вищу освіту, а не тільки на середню.

На Шостому Конгресі ООН з попередження злочинності та поведіння із правопорушниками, який відбувся в Каракасі в 1980 р., було вказано, що «тривалі строки обмеження волі, особливо довічне ув'язнення, не служать бажаним цілям доти, доки не проводяться адекватні заходи з тим, щоб включити цих засуджених у загальне середовище соціального життя на відповідному етапі». На цьому ж Конгресі підкреслювалася вся важливість розробки програм щодо працевлаштування, навчання, а також щодо соціальної, фізичної та психологічної підтримки.

Довічно ув'язнені мають можливість працювати у себе в камерах, для чого знадобляться професійні навички, котрі можна отримати, лише здобувши певний багаж знань; крім того, частина довічно ув'язнених отримує шанс проживати і працювати разом з іншими ув'язненими [3].

Водночас достатня кількість міжнародних нормативних актів закріплюють окремі положення, які містять основи здобуття освіти. Зокрема, Європейськими пенітенціарними правилами прямо передбачено, що в кожному місці позбавлення волі розробляється і здійснюється різнобічна програма навчання, доступ до освітніх програм має бути в усіх ув'язнених.

Саме виховання, а не виховна робота, проводяться для формування морально-духовної життєво компетентної особистості, котра успішно самореалізується у соціумі як громадянин, сім'янин, професіонал. Виховна мета є спільною для всіх ланок системи виховання та є критерієм ефективності виховного процесу [4, с. 226].

Участь засуджених у реалізації програми «Освіта» є складовою частиною процесу їх виправлення та ресоціалізації, становлення на життєву позицію, що відповідає соціальним нормам. Роботу щодо реалізації програми «Освіта» проводить соціально-психологічна служба установи виконання покарань у взаємодії з іншими структурними підрозділами установи із залученням територіальних органів управління освітою та навчальних закладів. Загальну координацію заходів із реалізації програми «Освіта» здійснює заступник начальника установи із соціально-виховної та психологічної роботи, а безпосередньо заходи з реалізації програми організовують і здійснюють працівники соціально-психологічної служби, посадові обов'язки та права яких у частині реалізації програми визначаються зазначеним Положенням.

Слід зазначити, що в багатьох країнах світу докладаються великі зусилля для вдосконалення режиму виконання й відбування покарання і забезпечення його позитивного впливу на ув'язнених. Як приклад можна розглянути позитивний досвід деяких країн у сфері пенітенціарної освіти.

У США велика увага приділяється питанням виправлення засуджених через продуктивно організований виховний процес. Найпоширенішими програмами ресоціалізації у місцях позбавлення волі США є психологічні послуги, освіта, шкільні й університетські програми, професійна підготовка, участь у релігійних групах, промисловому виробництві та сільськогосподарських роботах. Усім учням у центрах професійної підготовки протягом усього терміну навчання виплачується стипендія [5, с. 93–94].

С.В. Сюр стверджує, що професійно-технічне навчання засуджених до покарання у вигляді позбавлення волі здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправленню

та полягає в тому, що воно не тільки дає систему знань про закономірності розвитку природи та суспільства, розширює межі світогляду, сприяє інтелектуальному розвитку засуджених, залучає їх до досягнень науки і техніки, а й здійснює безпосередній виховний вплив на засуджених. Навчання нероздільно пов'язане з вихованням.

Тюрми у Фінляндії мають можливість давати різнобічну професійно-технічну і загальну освіту. Близько 10% ув'язнених щодня проходять навчання. Засудженим законодавчо надано право вибору: праця або навчання в робочий час. У тюрмі можна підготуватися до складання іспитів для вступу до університету і продовжити в ньому освіту.

У Швеції створено всі необхідні умови для доступу засуджених до освіти, хоча лише в деяких тюрмах в ув'язненого є можливість використовувати інформаційні технології. Тому дистанційне навчання у Швеції тільки починає свій розвиток і поки що рідко застосовується в пенітенціарних установах. Успішно діє програма індивідуального підходу. Так, для ув'язненого розробляється індивідуальна програма навчання з урахуванням його певних потреб, котра може продовжуватися після того, як ув'язнений звільниться.

А от у Франції навчання у школі обов'язкове. Основну турботу щодо професійної підготовки бере на себе організація GRETA системи національної освіти, а також різні приватні та громадські організації. Більше 30 тис. ув'язнених вчать, з них 866 чоловік – у вищих навчальних закладах.

Дійсно, проблема отримання вищої освіти засудженими стає дедалі більш актуальною. Як бачимо, розвинені європейські країни надають можливості ув'язненим здобувати не тільки середню, але й вищу освіту.

Вітчизняному законодавцю слід звернути увагу на набутий зарубіжний досвід щодо можливості навчання засуджених у вищих навчальних закладах, внести необхідні зміни до законодавства й розробити механізми його впровадження [6, с. 158].

Держава сьогодні не в змозі забезпечити рівність умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку, зокрема в установах виконання покарань (ст. 6 основних принципів освіти Закону України «Про освіту»). Так, взяти хоча б загальну середню освіту. Чи всі загальноосвітні навчальні заклади в змозі забезпечити достатній рівень знань своїм випускникам для вступу у вищі навчальні заклади? Чи в однакових умовах навчаються учні сільських і міських шкіл, чи однаково матеріальне забезпечення учнів як майбутніх абітурієнтів?

В Україні протягом останніх років значно збільшилася кількість приватних навчальних закладів, що за правильної організації навчання може забезпечити можливість отримання засудженими освіти на платній основі шляхом здійснення відрахувань від заробітку осіб, котрі відбувають покарання у виді позбавлення волі.

О.В. Таволжанський зазначає, що персонал, фактично, не спроможний реалізувати поставлені перед ним завдання соціально-виховної роботи із засудженими на належному рівні, хоча його визначено провідним суб'єктом цієї діяльності. Враховуючи, що за своєю суттю соціально-виховна робота є діяльністю з ознаками соціальності, вона повинна здійснюватися визначеними суб'єктами на користь суспільства, без відриву від суспільства та стосовно членів суспільства. За такого підходу основна роль має відводитися не представникам органів і установ виконання покарань, а громадським й іншим соціальним інституціям, до складу яких слід віднести: об'єднання громадян, релігійні та благодійні організації, спостережні комісії, окремих осіб [7, с. 14].

Висновки. Здобуття освіти засудженими – один із найважливіших факторів зниження рівня криміногенності в суспільстві, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення. По-друге, якщо виникнуть труднощі в забезпеченні засуджених роботою у виправних установах, здобуття вищої освіти буде альтернативою праці та матиме позитивний виправний вплив. По-третє, здобута під час позбавлення волі вища та професійно-технічна освіта може значно спростити засудженому працевлаштування після звільнення.

Список використаних джерел:

1. Сметаніна Н.В. *Наукові підходи до теорії злочинності у сучасній українській кримінології* : монографія / за заг. ред. В.В. Голіни. Харків : Право, 2016. 192 с.
2. Познышев С.В. *Основы пенитенциарной науки*. Москва : Юрид. Издательство Наркомюста, 1923. 342 с.
3. Диденко А., Човган В. *Пожизненное заключение: европейские стандарты и украинская практика* / под общ. ред. Е.Е. Захарова. Харьков : Права человека, 2014.
4. Таволжанський О.В. Цілі соціально-виховної роботи з засудженими до позбавлення волі. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 3. С. 222–226.
5. Караман О.Л. Вища освіта в процесі ресоціалізації засуджених у пенітенціарних закладах. *Соціальна педагогіка: теорія та практика*. 2011. № 3. С. 90–94.
6. Сюр С.В. Правове регулювання професійно-технічної освіти засуджених до позбавлення волі. *Вісник Запорізького національного університету: збірник наукових статей. Серія «Юридичні науки»*. 2010. № 3. С. 158–164.
7. Таволжанський О.В. *Соціально-виховна робота із засудженими до позбавлення волі* : монографія / за ред. В.В. Голіни ; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків : Право, 2015. 192 с.